

ŞEHİR MORFOLOJİSİ VE İKTİSADİ YAPI İLİŞKİLERİ: XIX.YÜZYIL KİLİS ŞEHİRİ ÖRNEĞİ*

İlhan Oğuz AKDEMİR**

Ömer Faruk İNCİLİ***

Özet

Sanayi toplumu öncesi şehir özelliklerinin gözlemlenebildiği Kilis'in tarihi kent dokusunda, iktisadi yapının şekillendirdiği kent sistemi hala hissedilebilmektedir. Fiziki ve beşeri faktörlerin etkisiyle oluşan şehir, ticari fonksiyonların da yüklenmesiyle etki sahasını genişletir. Ticari fonksiyonların bulunduğu alan da şehirde bir takım düzenlemeler yapar. Şehrin cazibe merkezi, ticari merkezler olan bedesten ve çarşılar olup, sosyal tabakalaşmanın, idari, sağlık ve sosyo kültürel fonksiyon alanlarını kendine çeker. Böylece odak merkezlerin, çeşitli fonksiyon alanlarının adeta birbiriyle çakıştığı, sıkışık doku meydana gelir.

XIX. yüzyıl ticari alanların bazılarının hala ayakta kaldığı tarihi kent merkezinde, bu yapılar tespit edilip, XIX. Yüzyıl kent arazi kullanımı ortaya çıkartıldığında, şehrin merkezi noktasının ticari fonksiyon alanları olduğu rahatça gözlemlenir. Çalışmada XIX. Yüzyıl ticari yapıları belirlenip haritalara aktarılacak, daha sonra, XIX.yüzyıl iktisadi yapısının nasıl oluştuğu ve bu yapının da kent morfolojisini nasıl şekillendirdiği üzerinde durulacaktır. Çalışma diliminin XIX. Yüzyıl olmasının ayrı bir özelliği vardır. Nitekim XX. Yüzyılda yeni belirlenen sınırlarla birlikte Kilis-Halep bağlantısı kopmuş ve Kilis eski ticari fonksiyonunu kaybetmeye başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, Tarihi Coğrafya, Kilis, Kentsel İktisadi Yapı, XIX.Yüzyıl.

Urban Morphology and Structure of Economic Relations: The Case of the City of 19th Century Kilis

Abstract

Observable characteristics of the historic fabric of the city of Kilis pre-industrial society, the economic structure is still shaped by the urban system could be felt. Under the effect of the physical and human factors in the city, the installation of commercial functions expands its sphere of influence. Commercial area in the city where a number of these functions are present makes arrangements. Attraction in

* “XIX. Yüzyılda Kilis Şehri Coğrafyası” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü

*** Öğr. Gör. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rifat Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği

the city center are commercial centers which consists of bazaars and markets are social stratification of administrative, health, and socio-cultural functions, areas of concentration. Thus, the focus centers, coincide with each other, the various functional areas of congested tissue occurs.

If some commercial areas standing in the city center since the 19th century are identified and the 19th century that the use of urban land in the city center is revealed the commercial function areas of the city center is easily observable. In the study, 19th century commercial structures are identified and transferred to maps and subsequently, how the economic structure of the 19th century is formed and this structure wil the morphology of the city. That the focus of the study is 19th century is also significant. In fact, Kilis-Aleppo disconnected with boundaries defined in 20th Century and Kilis began to lose the old commercial value.

Keywords: *Geography, Historical Geography, Kilis, Urban Economic Structure, 19th Century*

1. Giriş

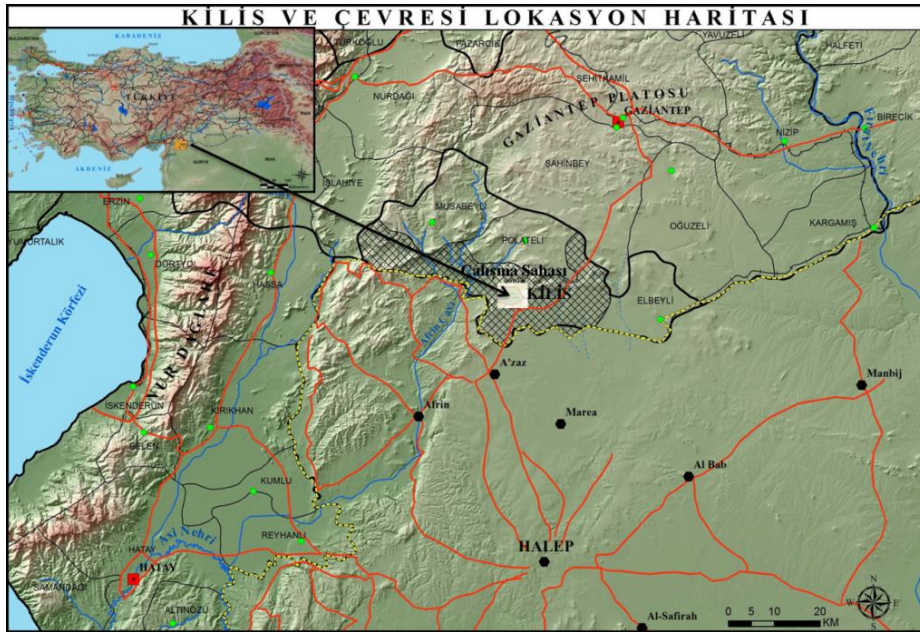
Kilis bugün, Hatay-Maraş çöküntü hendeği ile Fırat nehri arasında uzanan Gaziantep platosunun güneybatı kısmında Türkiye-Suriye sınırı boylarında yer alır. Bu konum itibariyle saha Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri arasındaki geçiş kuşağı üzerinde bulunur. İdari yönden bugün il olan Kilis, güneyden Türkiye-Suriye sınırı, batı, kuzey ve doğudan ise Gaziantep ile çevrilidir (Harita 1).

XIX. yüzyılda Kilis, Halep Vilayetinin Halep Sancağına bağlı bir kaza olup, Halep'in kuzeyinde yer alır. Kilis, kuzeyde Antep, güneydoğuda Menbiç, güneybatıda Cebel'i Sem'an kazaları ile, batıda ise Meydan'ı Ekbez, Hassa yerleşme merkezleriyle çevrilidir. Kilis bağlı bulunduğu Halep'e yürüyüş mesafesiyle 12 saat (yaya olarak saatte 5 km yol alındığı kabul edilirse) uzaklıkta yer almaktaydı.

Kilis'in XIX. yüzyılda önemli bir merkez olmasının altında yatan unsur kuşkusuz sahip olduğu coğrafi konumudur. Halep'e yakın konumuyla ve ticaret yollarının bağlantı noktasında bulunması Kilis'in potansiyelini oluşturmuştur. Verimli toprakların var olduğu bölge kırsal yerleşme birimlerinin de yoğun olarak görüldüğü bir alandır. Bu sebeple hem kırsal kesimin ihtiyaçlarının karşılandığı hem de kırsal kesimin ürettiği ürünlerin pazarlandığı bir alan olmuştur. Yörede XIX. yüzyılın önemli merkezleri genellikle Halep'in kuzey kesimlerinde yoğunlaşmıştır. Bu yerleşmeler içinde yer alan Kilis, çevresindeki şehirlerle de ilişki içerisindeydi. Kilis Halep'ten çıkan tüccarların veya Halep'e giden tüccarların uğrak sahası, dinlenme sahası durumundaydı. Bu konumuyla Kilis XIX. yüzyılın bir

istasyon şehridir. Bu özellikler XIX. yüzyılda Kilis'in etki sahasını da tayin eden unsurlar olmuştur.

XIX. yüzyılda önemli yerleşme merkezi halinde olan Kilis'e şekil veren, onun potansiyelini belirleyen güç **ticari yapı** olmuştur. Şehir, etrafındaki kırsal kesime merkezlik yapar hale gelmiştir. Diğer taraftan şehir arazi kullanımında ticari yapı kendini hissettiren en önemli unsur olmuştur. Ticari sahaların yoğunlaştığı alanlar şehrin kalp sahası durumuna gelmiştir. Nihayet merkezi iş sahası nüfus yoğunluğunun ve hareketliliğin en fazla olduğu alanları meydana getirmiştir. Böylece, Kilis şehrinde merkezi iş ve ticaret sahası ile kent arasında sıkı ilişkiler mevcuttur. Bu merkezi saha şehrin cazibe merkezini oluşturmakta aynı zamanda şehrin kaderini de belirlemektedir. XIX. Yüzyılda Kilis şehri sanayi devrimi sonrasında gelişen sanayi toplumu niteliklerine henüz ulaşmamıştır. Sanayi ve sanayiye dayalı hizmet sektöründen bahsetmek pek mümkün değildir. Ev tipi atölyeler, yegâne sanayi kuruluşlarıdır denilebilir. Kilis'te şehirsiz yapıyı oluşturan unsur ticari yapı olmuştur.

Harita 1: Kilis ve Çevresinin Lokasyonu

2. XIX. Yüzyılda Kilis'in Ticari Merkezleri

Osmanlı şehir planında egemen olan öğeler, cami, bedesten ve imaret siteleridir. Şehre ulaşan yollar burada sonlanır ve aralarında düzenli bir bağlantı vardır. Şehrin asıl merkezini XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bedesten oluşturur. Etrafında sadece bir geceleme yeri olma niteliği taşımayan, aynı zamanda ticaret yeri olan hanlar yer almıştır. Çoğunlukla, kentin büyük cami veya camilerinden biri de burada yer alır (genellikle Ulu Cami veya Cuma Camisi). Bu merkezden diğer odak noktalarına doğru yayılma göze çarpar. Bu yayılmanın mihrini de bedestenden başlayan ve Uzunçarşı isimli geniş cadde oluşturur. Uzunçarşı şehirde üretilen her türlü mal ve hizmet erbabının bulunduğu yerdir. Uzunçarşıya açılan her bir sokakta, her biri ayrı işkolunda mal ve hizmet üreten esnaf örgütleri yer alır. Esnaf çarşılarının şehir planındaki yeri camiye göre değil bedestene göre açıklanmalıdır. Çünkü bedesten büyük tüccarların bulunduğu ve transit ticarete konu olan malların alınıp satıldığı kapalı pazar yeridir. Şehirde, ülkeler ve şehirlerarası pazar için üretim yapan zanaat yerlerinin bedestenin en yakınında bulunması, onları bu ana uğraşı koluna katkısı olan dalların izlenmesi ve özel durumlara ihtiyaç duyan kollarında daha etrafta bulunması, Osmanlı şehrinin çarşı ve pazar düzenidir. Şehir planı bu ana damarlar çerçevesinde yer alan mahallelerle tamamlanmış olur (Koç, 2005:161-210; Bergen, 2010:155).

Çarşılar, kent içinde alışverişin yapıldığı her dönem canlı ve göz alıcı mekânlardır. Osmanlı döneminde, kentin çarşısı veya daha genel bir anlamda kentin ticari merkezi, genellikle tek bir bölge olup, bedesten, han ve arastalardan oluşmaktaydı (Foto 1). Buralarda çeşitli nitelikte imalat ve ticaret bir arada bulunabilmekte, alışverişte perakende ve toptan satış görülebilmekteydi. Ticari yapıların haricinde, çarşı bölgesinde çarşının büyüklüğüne göre değişen sayıda cami ve hamam yapısı da bulunuyordu. Ayrıca buraya yakın alanda pazar ve panayır alanı da kurulmaktaydı. Pazarlar, haftanın belirli günü genellikle gıda maddelerinin veya hayvanların satıldığı alanlardı. Böylece kentin çarşısı, kadın-erkek, köylü-kentli, müslim-gayrimüslim her tür insanın uğradığı ve her tür ihtiyacın karşılandığı mekânları teşkil ediyordu.

Çarşılar, sadece ticaret yapılan bir alan olmayıp, aynı zamanda üretim yapılan ve birçok sosyal tesisi de içinde bulunduran bir sistemdir. Bu nedenle de şehir hayatının merkezi durumundadır. Bu sistem içinde, meslek gruplarına ait çarşı ve pazarların dağılışı da belirli bir düzen içindedir. Çarşı siteminin merkezini (ulu) cami veya bedesten oluşturur. Bu merkezin etrafında da ticaret yapılan alanlar bir kuşak oluşturmaktadır. Bu kuşak aynı zamanda konaklama, dinlenme, ibadet ve kişisel hizmetler gibi

fonksiyonlara da sahiptir. Çarşı sisteminin en dış kuşağını ise üretim yapılan alanlar oluşturmaktadır. Çarşı sistemi, ikamet alanlarından kesin çizgilerle ayrılmıştır (Şahinalp ve Günal, 2012:149).

XIX. yüzyılda önemli bir şehir olan Kilis hem önemli üretim sahası hem de üretilen ürünlerin pazarlandığı bir merkezdi. Bu yüzyılda ticari merkez oluşturmuş alanlar şehrin kalbine benzetilebilir. Bu alanlar, şehrin nabzının attığı, adeta hayat bulduğu yerlerdir. Kuşkusuz bu özelliğini şehir, önemli yol güzergahları üzerinde bulunması ve çevresinden aldığı, onu besleyen hinterlandına borçludur. Bu yüzyılda ticari merkez olan alanlar, bedesten, çarşı, han ve kervansaraylar olarak karşımıza çıkar.

Halep Vilayet Salnamelerinin hemen hepsinde bedesten veya çarşı sayısının 3 olduğundan bahsedilmektedir. Han sayısının ise 15 olduğu görülmektedir.

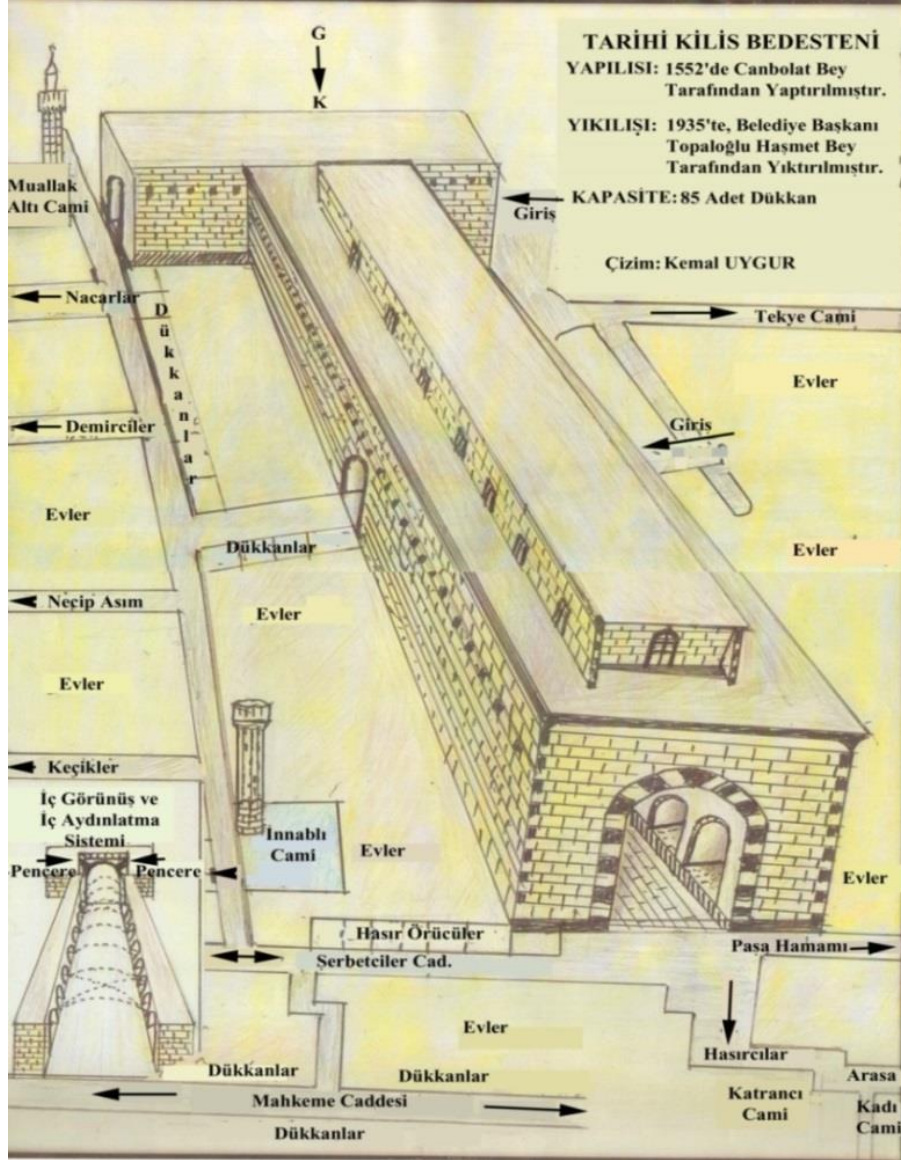

Foto 1: Sabah Pazarı (Eski Bedesten Alanı).

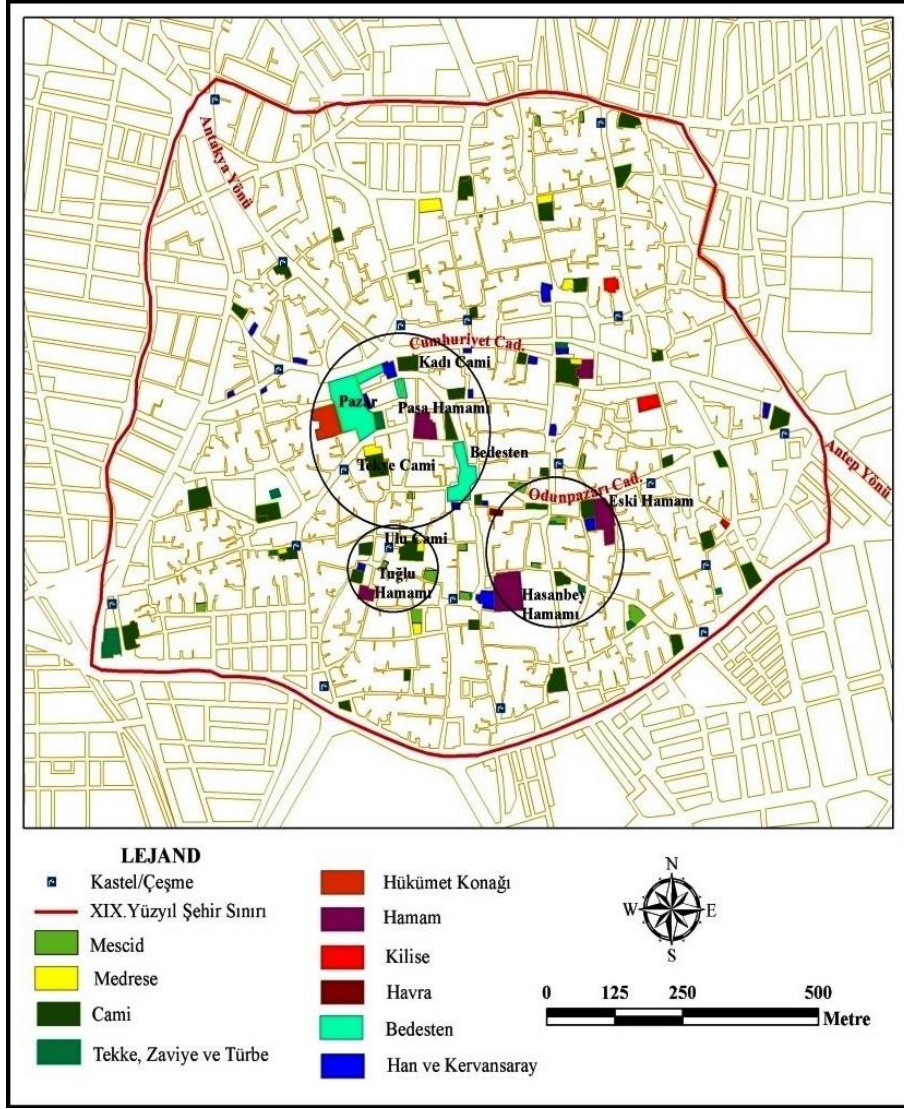
* Fotoğrafta görünen Muallakaltı (Muallak) Cami ve çatısını gördüğümüz Sabah Pazarı bedestenin güney kısmına denk gelmekteydi.

** Ticari fonksiyonun geliştiği Kilis'te odak noktayı bugün Sabah Pazarı denilen alandaki Bedesten oluşturmaktaydı. Ticari unsurlar bu bedestene göre konumlarını alıp şekillenmişlerdir. Ne yazık ki Büyük Bedesten 1935 yılında dönemin belediye başkanı tarafından yıktırılmıştır. Bugün sebze ve meyvelerin satıldığı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.*

Şehrin XIX. yüzyılda en önemli ticaret sahası olan Kapalı Çarşı (bedesten) ve uzantısı Arastalar (ek uzantılar, yerel ağızda Arasa Çarşısı olarak isimlendirilir), çarşının bütünü oluşturuyordu. Bu bütünlük kapalı çarşı ve tamamlayıcı bölümlerinden olan Kadı caminin arkasından, Cumhuriyet caddesine açılan çarşı (Arasta) ve Kapalı çarşının Arasta denen çarşı bütününde, hasırcılar, taşımacılıkta kullanılan zembiller, köşkerler, saracıye ve terziler bir arada çalışmaktaydılar. Bunların yanında tatlıcılar, tahinden üretim yapan işletmelerde gıda sektörü olarak tanımlanabilecek ayrı kısımdaydılar. Çarşı içerisinde günlük gıda tüketimi malları ile periyodik tüketim malları satan işletmeler bu şekilde ayrılmıştır. XIX. yüzyılda şehrin alış veriş merkezi durumunda olan bu Kapalı Çarşı 1935 yılında zamanın belediye başkanı tarafından yıktırılarak bu eser adeta katledilmiştir (Şekil 1). XIX. yüzyılda Kilis'in en büyük ticari merkezi olan "Büyük Bedesten" merkezi konuma sahip bir alandı. Şehirdeki birçok cadde ve sokak bu alana bağlanmaktadır. Dolayısıyla şehirde en rahat ulaşılacak alanı oluşturmaktadır. Ticari fonksiyonu üstlenmiş bu alan kendisine diğer yapıları da çekmiştir. Örneğin, Katran Cami, Muallak Cami, Cüneyne Cami, Paşa Hamamı, Kadı Cami bu bedesten etrafında inşa edilmiş mekanlardır (Harita 2). Bedesten kendi merkezi konumu yanında çevresindeki alanı da merkezi hale getirmiştir. Örneğin, bu bedesten etrafındaki sokakların her biri belli mesleki guruplar tarafından kullanılıp ihtisaslaşma alanları meydana getirilmiştir. Demirciler, bakırcılar, hasırcılar, nacılar belli sokakları işgal ederek bedesten çevresinde de bir ticari merkezi meydana getirmiştir. Diğer taraftan hanların birçoğunun da bedestene göre konumlandığı görülür.

Şekil 1. Büyük Bedesten (Kemal Uygur'un çiziminden hareketle).

Harita 2. 19. Yüzyılda Kilis'te Bedesten Çevresinde Oluşmuş Odak Noktalar.

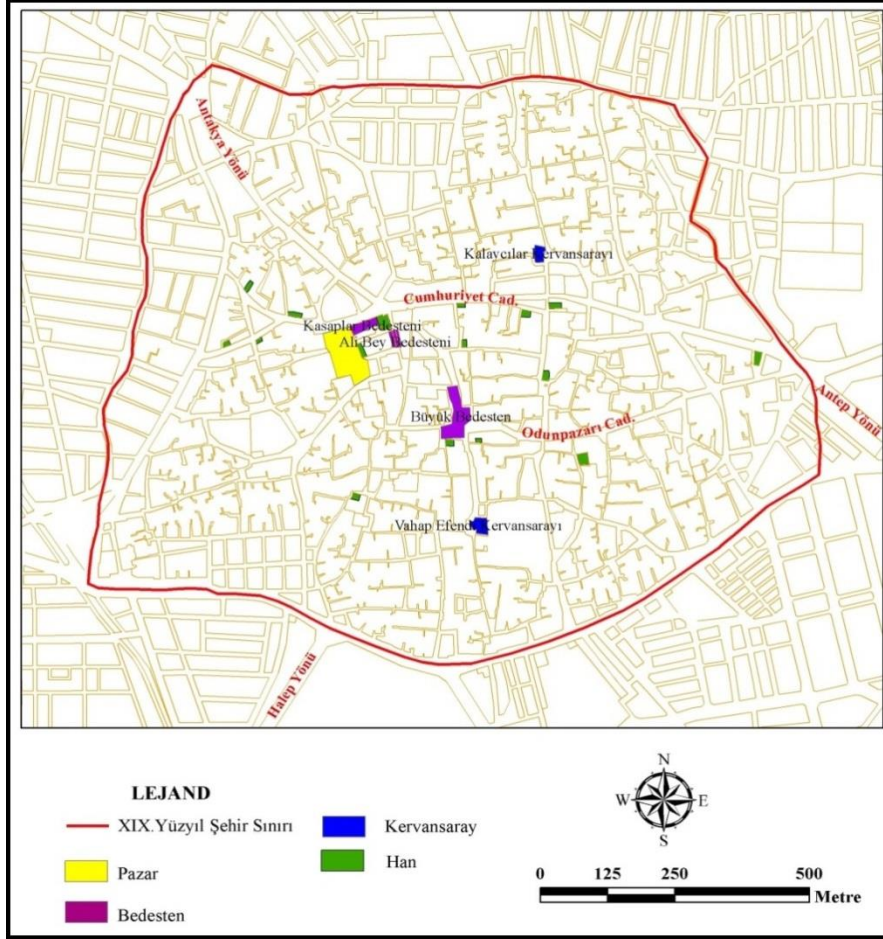
Kilis'teki ikinci bedesten "Ali Bey Bedesteni" olarak karşımıza çıkar. Bu bedesten Kadı cami güneyindeki Arasta sokağından Paşa Hamamına doğru inen sokakta yer almaktaydı (Foto 2). Bugün bu bahsedilen alanlara kuyumcular çarşısının yerleşmiş olduğu görülmektedir.

Foto 2. Ali Bey Bedesteni.

Diğer bedesten ise Cumhuriyet Meydanı yakınlarındaki Baytazzade hanının batısında bulunan “Kasap Bedesteni” idi. Yaşlıların hatırladığına göre bu bedesten karşılıklı 12 ila yirmi arasında dükkanlardan ibaretti. Bu bedesten diğer ikisine göre daha küçük ve çekim etkisinin daha zayıf kaldığı ticari özellik arz etmekteydi (Harita 3).

Şehirdeki diğer ticari alanları ise hanlar oluşturmaktadır. Bir yerde hanların görülmesi o yerin ticari anlamda yoğunluğunu ve ulaşım ağının geliştiğinin işaretidir. Bu durum XIX. yüzyıl sonlarında yöreyi gezen İngiliz gezgin diplomat Mark Sykes Kilis için şunları söylemektedir. “Kilis, zarif yapıları olan önemli bir kenttir. Çarşısı büyüktür. Bir çok dilin konuşulduğu çarşı, tam bir Babil Kulesi gibidir. Hanlar dolup taşmakta, bir yandan yeni hanlar yapılmaktadır. Arabalar ve üzeri kapalı faytonlar, çingirakları ile neşeli sesler çıkararak şehri dolaştırmaktadırlar. Han inşası, bir kimsenin Türkiye’de görebileceği en ümit verici şeydir. Reformlar için gerekli dört temel unsur; bireylerin hareketliliğini, kullanıma hazır para olduğunu, iletişimin gelişip, ticaretin arttığını gösterir” (Mark, 2000:48).

Harita 3. Kilis'te Ticari Merkezler (Şehir içi arazi kullanımı çalışmalarından elde edilen bilgilerden hareketle hazırlanmıştır).

Hanların dağılışına bakıldığında adeta bedestenlerin dört bir tarafını kuşatmış durumdadır. Hanlara gelen ticaret erbabları getirdikleri malları pazarlarda satmak ve ihtiyaçları olan malları temin etmek için tüm hanlar çarşı etrafında kümelenmiştir.

Kilis'te günümüze kadar ulaşmış hanlar, Tekke Mahallesiindeki Baytazzade Hanı, Hasanbey Hamamı batısında Vehhab Efendi Kervansarayı, Hacı Derviş Cami doğusunda Andibendioğlu Ali Efendi Hanı, Abuşağa Çeşmesi güneyinde Calkanlı Lilli Ahmet Hanı'dır (Harita 3).

Günümüze ulaşamayan hanlar ise, Canbolad Paşa Hanı, Daltaban Paşa Hanı, Nalbant Habip Hanı, Şakir Ahmed Hanı, İsakiye Hanı, Sarieminler Hanı, Nalbant Nafi Hanı, Kara Hacce Hanı, Canbaz Durmuş Hanı, Canbaz Hüseyin Efendi Hanlarıdır (Harita 3).

Foto 3. Kalaycılar Kervansarayı (kilis.org.tr).

** Şehirde birçok han ve kervansarayın bulunması Kilis'in ticari fonksiyonunun canlı olduğunun ve ticaret yollarına göre konumunun da önemini ortaya koymaktadır. Kalaycılar Kervansarayı, bedestenin kuzeydoğusunda, şehrin ticari merkezlerine yakın, kalıntıları bugüne kadar ulaşmış 19. yüzyılın önemli ticari alanlarından.*

Şehrin bu dönemdeki en önemli girişi, bağlı olduğu merkez ve en güçlü bağı olan Halep yönünden sağlanan giriş idi (Bugün en önemli giriş ise Gaziantep yönünden olan giriştir). Dolayısıyla güneyden ve güneybatıdan şehre girişlerin, Fellah Kasteli (Kastel=Çeşme), Küçük Çarşı veya Eşref Kasteli/Kurdağa Çeşmesi, Süt Kasteli/Abuşağa Çeşmesinden ilerleyerek şehrin meydanına ulaşan yolların başlangıçları oldukları gözükmektedir. Ayrıca güney ovadaki köyler ve tarım alanlarından gelen ürünlerin şehre girişi bu yönden veya diğer noktalardan yapılıyordu. Bu noktaların bulunduğu caddelerin nispeten diğer caddelere göre geniş olması da ticari yönden hareketliliğin işaretidir. Şehre giren kervanlar, sokaklardan ilerlerken

yol üzerindeki ilk hanlarda yüklerini boşaltmaya başlıyorlar veya pazarın kurulacağı meydana doğru ilerliyorlardı. Buradan şehir içindeki diğer han ve çarşılara uzanıp ikinci büyük merkeze bedestene ulaşıyorlardı.

Şehre girdikten sonra çarşı içinde ilerleyen insanın gözünden bakılmaya çalışıldığında, ovanın düzlüklerinden sonra hafif eğimle yükselerek, üzerinde dükkanların dizilmiş olduğu çarşı ve sokaklar arasında yer alan anıtsal yapıların farklı büyüklük ve formları izlenir, bu da şehrin kalbinin burada attığına işaret eder ve gelenleri ticari merkezin meydanına doğru davet eder. Fellah Kasteli'nden giriş yapıldığında, Daldaban Hanı, Tuğlu Hamamı, Eşref Kasteli Çarşısı, Şeyh Süleyman Cami, ilerdeki evlerin arasından fark edilen Canbolad Paşa (Tekye) Camii ve şehrin can damarı olan bedestene doğru ilerlemektedir.

3. Ticari Yaşam ve Kentsel Etkileri

Şehir genel olarak zirai olmayan faaliyetlerin toplanma-konsantrasyon mekanıdır. Şehirler özellikle hizmet-servis veya tersiyer sektöre ait fonksiyonların, örneğin, ticaret, ulaşım, sanat, kültür gibi faaliyetlerin toplandığı yerlerdir. Ayrıca yüzyıllar boyunca zanaatın ve XVIII. Yüzyıldan beri de çeşitli endüstrinin tesis yerleridir. Böylece şehir genel olarak zirai olmayan faaliyetlerin toplandığı yerdir (Tolun Denker, 1976:86). Buna karşılık sınırları içinde ziraat faaliyeti kalıntılarına rastlanmayan hemen hemen hiçbir şehir yoktur.

Şehirler kendi halkının ve çevresinin ticaret merkezleridir. Belli bir bölgenin tarımsal ürünlerini pazarlamak, aynı bölgeye mamul madde ve şehirsal hizmetler satmak, şehirlerin tarih boyunca yerine getirdikleri fonksiyondur (Akçura, 1971:192). Hiçbir uygarlıkta şehir yaşamı, ticaret ve sanayiden bağımsız olarak gelişmemiştir. Ne antik çağda ne de modern zamanlarda bu kuralın dışında kalan bir durum olmamıştır. Şehirler böylece ticaretin ayak izlerinde doğmuşlardır (Pirenne, 2000:302).

Şehirler, daima üretici ile tüketici arasında aracı olan yerleşme birimleridir. Bu aracılıktan hem kendi sakinleri, hem de sınırları aşarak çevre sakinleri istifade eder. Şehirlerde ticari hayatın gelişimi bir çok faktörün etkileşimiyle mümkündür. Nüfus miktarı, çevre özellikleri, örf adetler, ulaşım ve sahanın potansiyel özellikleri ticari yaşamı etkileyen unsurlardır. Şehirsal yaşam bir çok imkan sunması yanında zorluklarıyla da insanları etkilemiştir.

Şehirler genelde merkezden çevreye doğru yayılan bir biçimde örgütlenirler. Merkezde en önemli etkinlikler olan büyük dış ticaret, dini ve kültürel etkinlikler yer alır. Sonra giderek büyüyen aralarla ikamet semtleri

ve ikincil etkinliklerin olduğu zanaatkârlar yer alır. Osmanlı kentinde ticari bölge ulu cami ve bedesten arasında gelişmiştir. Satılan malın değerine göre bedestene yakınlaşma söz konusu iken, hanlar, zanaat bölgeleri, debbağhaneler ve pazar yerleri, bedesten merkezinden çevreye doğru yayılır.

XIX. yüzyılda 20000 civarındaki nüfusuyla Kilis şehri önemli bir yerleşim merkeziydi. Şüphesiz bu nüfusun miktar olarak fazla olmasında ticaret fonksiyonunun etkisi büyüktür. Bu kadar nüfusu barındırması yukarıda da bahsettiğimiz gibi üretici ile tüketici arasındaki tüketim organizasyonunu yönetmesi ile alakalıdır. Şehir adeta içinde barındırdığı nüfus topluluğuna bazı kurallar koymuştur. Herkes şehirde istediği yere de yerleşmemiştir. İnsanların uğraş sahalarına göre şehirde bir organizasyon yaratılmıştır. Örneğin; şehrin ilk kuruluş döneminde nüveyi oluşturan Canbolad Paşa (Tekye) Cami, Bedesten, Paşa Hamamı çevresi çok yoğun bir yerleşme sahası ve ticari merkez konumundayken nüfus artışı ve büyümeyle artık bu ticari merkezlerden konut alanları çekilmiş, bu kısım merkezi iş sahası özelliğini kazanmaya başlayarak gündüzleri yoğunluğun hat safhada olduğu, geceleri ise tenhalaşan alanlar haline gelmiştir. Bu durum ticari merkezin insan yaşamına bir etkisi olarak karşımıza çıkar. Diğer bir husus ise bahsedilen bedesten, Arasta Çarşısı, bugün Cumhuriyet meydanı olan eski pazar sahaları arsa fiyatlarının da en pahalı olduğu yerlerdendi. Dolayısıyla bu alanlar şehrin merkezinde gelir seviyesi yüksek sosyal bir tabakamın olduğunun da göstergesidir.

Ticari merkezin çarşı etrafında oluşması tüm yolların buraya açılıp, ulaşım açısından en avantajlı alanı yaratması, insanların tüm ihtiyaçlarını kolayca temin ettiği bir merkez olmasını sağlamıştır. “Çarşı ve pazarlar ülke ve topluma göre değişen ölçüde farklı coğrafi görünüme sahiptirler. Daha açık anlatımla yerleşik veya geçici olsun, herhangi bir ülkede ya da bölgede pazar yerlerinin kendilerine özgü ürünleri, pazarlama şekilleri, mimarisi, giyim kuşam ve kokusu vardır”(Aliagaoglu-Uğur, 2010:130-131). Ticari alanlar şehrin kaderini belirleyen unsurlar olarak şehri şekillendirir ve şehir gelişimine yön verir. Böylece hepsi birlikte bir bölgesel kimlik oluşturarak açıkça bir kültür bölgesini yansıtır.

XIX. yüzyılda Kilis şehri bedesten, han, hamam, cami, çeşme gibi unsurlar etrafında gelişim göstermiştir. Özellikle bedesten ve etrafında yer alan merkezi iş ve ticaret sahası şehrin mekânsal olarak şekillenmesini sağlamıştır. Mahalleler merkezi iş ve ticaret sahasının etrafında yoğunlaşmıştır. Mahallelerin ve şehrin gelişimi iktisadi yapıya bağlı olarak gerçekleşmiştir. Yerleşme dokusu esnaf örgütlerine göre yapılanmıştır. Kuyumcular gibi önemli gelir getiren esnaf grupları merkezde yer alırken daha az gelir getiren meslekler ise merkezden uzak alana yerleşmiştir. Gelir

getiren meslekler ile uğraşanlar daha ziyade gayri müslimler olduğu için bunlar ticaret merkezlerinin etrafında ki mahallelerin oluşmasını sağlamışlar, Müslümanlar ise daha uzak alanlarda yer almışlardır.

Kilis şehrinde ticari yaşamın kalbi olan pazar ve çarşı ise merkezi yer olan, bir cami (Tekye/Canbolad Paşa Cami) çevresinde gelişim göstermiştir. İnsanlar bu alanlarda çeşitli ihtiyaçlarını karşılamının yanı sıra, yerel idareciler vasıtasıyla toplumla ilgili olaylardan da haberdar olmaktaydılar.

XIX. yüzyıl salnamelerine göre şehirde 3 sabunhane, 31 fırın, 15/50 han, 1600 dükkan, 58 zeytin mahseresi, 8 susam mahseresi, 5 meyhane, 120 kumaş dokuma tezgahı, 5 eczane, 45 kahvehane yer almaktaydı (1319,1320,1321 tarihli Halep Vilayet Salnameleri). Bu rakamlardan hareketle ticari anlamda yaklaşık 2000 işletme söz konusu olup yine hane başı 5 nüfus varsayılp $2000*5=10000$ kişi geçimini bu sektörlerden sağlamaktaydı. Bu da şehir nüfusunun hemen hemen yarısının bu sektörlerden geçimini sağladığı anlamına gelir.

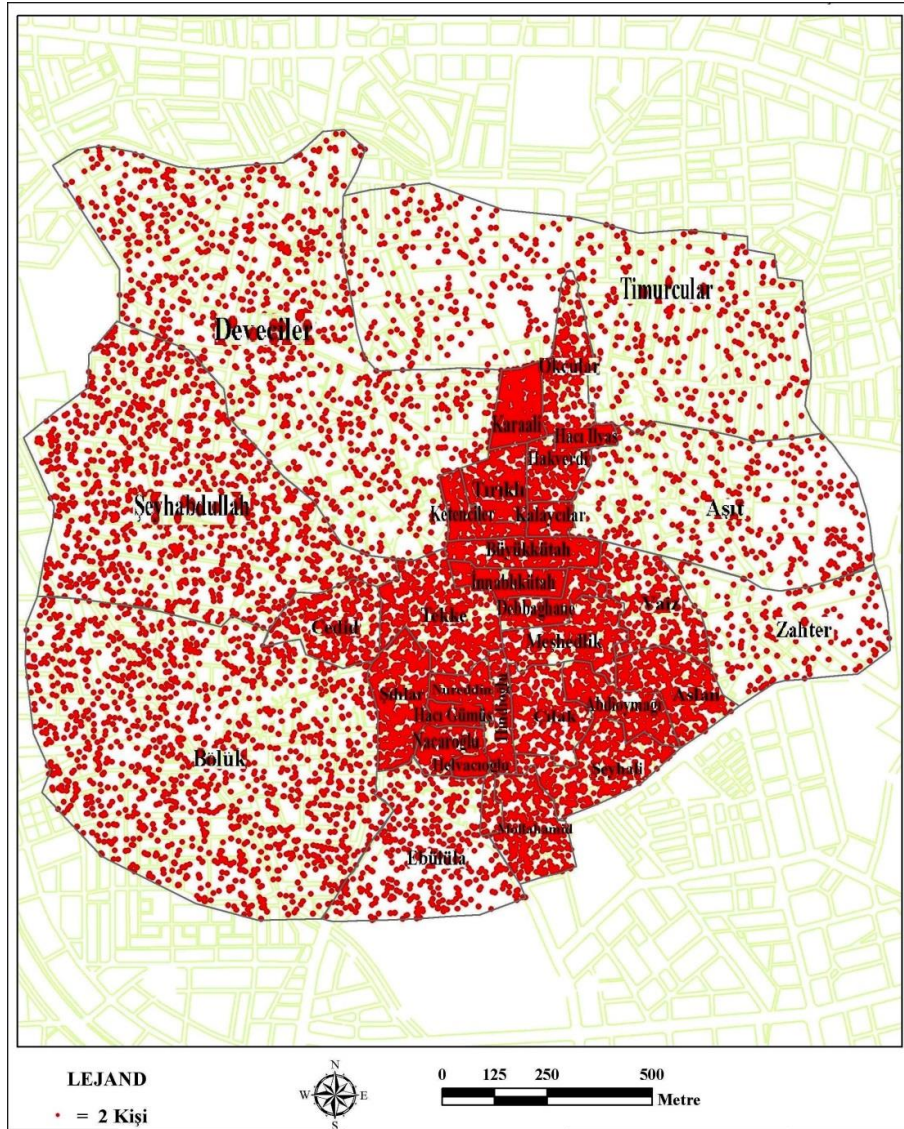
Foto 4. Tarihi Masmane (Sabun İmalathanesi) (kilis.bel.tr) * Kilis'te 3 sabun imalathanesinin olduğu söylenmekte olup bu imalathanelere masmane adı verilmiştir. Sabun imalathanelerinin bulunması zeytinciliğin yaygın olarak yapılmasının da kanıtıdır.

Bölgesel bir hinterlandın merkezi olarak şehir, farklı kombinasyonların bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Bu farklı unsurlar şehir içerisinde yan yana gelerek bir motor içerisindeki çarklar gibi işlevleri yerine getirmektedir. Böylece üretim yapıları, ticaret yapıları, dini ve kültürel yapılar ve evler bu mekan içerisinde bir araya gelmektedir. Kilis şehrinde de farklı özelliklere sahip bir çok ticari yapı uyum içerisinde şehirle yoğrulmuş durumdaydı. Pekmezhaneler, zeytin mahsereleri, sabunhaneler, dokumacılığın yapıldığı (culha) atölyeleri, pişmiş toprak işleyen fahreciler, köşkerler, sabancılar, nacılar, marangozlar ve birçok üretim faaliyeti şehrin içinde yürütülmekteydi (Foto 4). Üretilen ürünler hanlar ve çarşılarda da pazarlanmaktaydı.

Şehirler sabit mamül eşya çarşısı ve pazar yeri olmak üzere iki tip ticari eylem merkezine sahip olmuştur. Genel olarak birinciler zanaat ürünlerinin alışverişinin yapıldığı ve depolama yapılan hanlar, kapalı ve açık çarşılardır. Diğer ise yiyecek maddelerinin satıldığı pazar yerleridir (Kankal, 2011:150). Diğer bir deyişle bugünkü anlamda periyodik ihtiyaçların karşılandığı mekanlar, diğer ise günlük ihtiyaçların karşılandığı mekanlardır. XIX. yüzyıl Kilis şehrinde de bedesten ve çevresi sabit mamül eşya merkezi iken, Canbolad Paşa Cami önündeki pazar olarak kullanılan alan ise geçici olarak günlük tüketim malzemelerinin pazarlandığı alandı. Pazar fonksiyonunu gören alanlar zirai ürünlerin satıldığı ve kırsal kesimin ürünlerini pazarladığı aynı zamanda ihtiyaçlarını da karşıladığı yerlerdi. Bu ticaret alanları şehrin ekonomik canlılığının da bir işaretidir. Fakat bazı yerlerde bahsedilen bu alanlar birbiri üstüne gelebilmesine rağmen genellikle ayrı mekanlarda zuhur ederler. “Yiyecek pazarları özellikle camiler çevresinde kurulur. Bunun sebebi herhalde şehre yiyecek satmaya gelen köylü ve göçebelerin hiç olmazsa öğle namazını büyük bir camide kılmak istediği, aynı zamanda cami çevresinde toplanacak kalabalığın alışverişi arttıracacağı düşüncesi olmuş olmalıdır. Şehrin bu ticaret alanlarının kendi içerisinde farklı zanaatlara göre bölümlere ayrıldığını, her sokağın bir özel kola tahsis edildiğini görüyoruz. Birçok şehirde yaptıkları işe göre isim alan büyük hanlar mevcut olmuştur” (Kuban, 1965:72). Bu da bize yukarıda bahsedildiği gibi çok köklü bir esnaf loncalığının etkisini gösterir.

XIX. yüzyılda Kilis’te kentsel yapının önemli direğini oluşturan ticaret sahaları şöyle organize olmuşlardı. Çeşitli esnaf ve zanaatkar gurubun birlikte bulunduğu bir yer olan büyük bedesten, Alacacı caminin biraz güneyindeki noktadan başlar, Sabah pazarı caddesi doğrultusundan hafif bir yay çizerek güneye doğru bugün İhsan Tümay Hanı olarak bilinen kervansarayına ulaşırdı. Kervansarayla bedesten arasında batıdan doğuya kasapların yerleştirildiği üstü kapalı, fakat pencereleri tavanla gövde

arasında sürekli açık kalacak biçimde yapılmış bir galeriyle Muallakaltı Camisi yönünden geçen Dedeğa sokağına bağlanıyordu ki, bu sokağa da yalnızca bıçakçı esnafı yerleştirilmişti.

Harita 4. 19.Yüzyılda Mahallelere Göre Nüfusun Dağılışı (Kilis imar planları ve Konyalı, 1968 den hareketle).

Kompleks, bıçakçılar çarşısına, doğu-batı yönünde dik uzanan iki çarşı ile tamamlanırdı. Bunlar birbirine paralel “Demirciler” ve “Nacarlar”

çarşıları idi. Bu çarşılar, şehrin önemli ticari alanlarından olan Odun Pazarı batısında önemli noktaları oluşturmaktaydı (Komisyon, 1998:46) (Şekil 1). Han ve kervansaraylarında özellikle çarşı etrafını adeta kuşatması ticari yapının şehir morfolojisi üzerindeki etkisinin ta kendisidir.

Şehrin merkezi iş sahası diyebileceğimiz alan, bugünkü Sabah Pazarının yerindeki Büyük Bedesten'in bulunduğu meydan ve bu meydanın uzantıları olan Arasta Çarşısı ve Odun Pazarı şehrin merkezi iş sahalarını oluşturmuştur. Bu iş sahasında genellikle konutların azlığı ticarethanelerin ise yoğunluğu göze çarpar. Bu hal, bu alanda gece-gündüz nüfus yoğunlukları arasında uçurumlara sebebiyet vermiştir. Bu alan arsa fiyatlarının çok yüksek olması nedeniyle küçük parsellere ayrılmış ve tüm cadde ve sokakların bu alana bağlantısı söz konusu olmuştur. Ticari merkezlerin çevresinde, sistemler daha kompleks olup nüfus yoğunluğunun da arttığı alanlar meydana gelmiştir. Böylece nüfusun en yoğun olduğu mahallelerin Tekke, Büyükkütah, İnnablıkütah, Nureddin, Debbağhane mahalleleri olduğu görülür (Harita 4).

XIX. yüzyıl Kilis şehrinde de ticari anlamda ziraat önemli yer tutmaktadır. Bağ ve zeytinliklerle kaplı her çeşit meyve ve sebzenin yetiştirildiği bahçeler, şehrin tüketim ihtiyacını karşılamaktaydı. Şehrin hemen etrafında yer alan bu tarımsal arazilere çiftçiler gününbirlik olarak gidip gelmekteydi. Uğraşları ziraat olmakla birlikte yaşamlarını şehirde sürdürmekteydiler. Kilis'te zirai alanların dağılışına bakıldığında bir kademelenme görülmektedir. Konut alanlarının hemen bitiminden itibaren başlayan bağ ve zeytinlikler ilk tarımsal halkayı meydana getirmektedir. Bağ ve zeytinlikler fazla bakım istediklerinden dolayı şehre yakın konumlandırılmışlardır. Şehirde yaşayan ve geçimini zirai faaliyetlerden sağlayan insanlar gününbirlik olarak bu alanlara gidip çalışmakta ve tekrar şehre dönmekteydiler. Şehirden uzaklaştıkça bağ ve zeytinliklerde bir azalma söz konusu olmakta böylece fazla bakıma ihtiyaç duymayan, ikinci halka durumundaki tahıl tarımının yapıldığı yerler ön plana çıkmaktadır. Bugün "İçeri Bahçe" denilen Kilis şehir merkezine 7 km uzaklıktaki zirai alanlar ise su kaynaklarının (Akpınar, Zoppun Suyu) varlığı sebebiyle her çeşit meyve ve sebzenin yetiştirildiği alanlar olmuştur. Böylece XIX. yüzyıl Kilis halkının meyve sebze ihtiyacının karşılandığı alanlar olmuştur. Bu zengin zirai alanlara çiftçilikle uğraşan insanların gününbirlik gitmeleri yanında, yaz aylarında konakladıkları da söylenebilir. Zirai yaşamın da şehirselleşme üzerinde bir takım etkileri olacaktır. Nitekim evlerin mekansal kullanımı, zirai karakterlere göre organize olacaktır. Evlerin belli kısımları ahırlar, depolar, tarım aletleri için ayrılması zorunluluk haline gelmiştir. Şehrin merkezi kısımları ticaret fonksiyonuyla şekillenirken, dış

mahalleler daha çok zirai faaliyetlerin şekillendirmesiyle oluşmuştur. Ziraatle uğraşan nüfus dış mahalleleri tercih ederek daha rahat bağ ve bahçelerine ulaşım sağlamıştır. Ayrıca besledikleri hayvanlar için daha rahat koşullar dış mahallelerde mevcuttur. Diğer taraftan üzüm, zeytin, susam, buğday gibi ürünlerin işlenerek yeni mamul madde haline getirilmesi için şehirde birçok ticari imalathane ortaya çıkmıştır. Salnamelerden alınan bilgilere göre XIX. yüzyılda 58 zeytin mahseresi, 8 susam mahseresi, 3 sabunhane, 20 un değirmeni ve birkaç şarap yapılan yer mevcuttur (1319,1320,1321 tarihli Halep Vilayet Salnameleri). Tarımsal üretimin Kilis şehrine en büyük etkisi zeytin mahsereleri, susam mahsereleri, un değirmenleri ve pekmezhanelerle olmuştur. Bu imalathaneler içerisinde en dikkat çeken ise zeytin tarımına bağlı ortaya çıkan zeytin mahsereleridir. 58 adet zeytin mahseresi Kilis çevresinde bu yüzyılda ne kadar yoğun bir şekilde zeytincilik yapıldığının kanıtıdır. Diğer taraftan 3 adet sabunhanenin varlığı da yine zeytin tarımına bağlı olarak ortaya çıkmış işletmelerdir. Bu işletmelerin dağılışı genellikle kolay ulaşım alanlarında ve daha çok şehrin güney bölümlerinde yoğunlaşır. Ayrıca bu işletmeler şehrin merkezi kısımlarında değil dış kısımlarında gelişim göstermiştir. Hem bağ ve bahçelerden şehir dışındaki alana daha rahat ulaşım hem de bu işletmelerin geniş alanlara ihtiyaç duyması sebebiyle dış mahallelerde bu imalathaneler önem kazanmıştır. Bu nedenle Bölük, Ebulüla, Şeyhabdullah, Deveciler mahallelerinde bu işletmelerin yoğunlaştığı söylenebilir.

4. Fonksiyonel Etki Sahası

Kentler, yerleşme çekirdeklerinin toplandığı bir mekan birimi içinde, içlerinden birinin yeni ve aşırı bir dinamizm kazanarak diğerlerinden ayrı düşmesi ve yeni yolunda evrimleşmesi ile başlar. Bu aynen yüzlerce gezegenin içinde ancak birinin yıldız haline gelmesi ve gezegenleri çekim gücü ile kendine bağlamasına benzetilebilir (Tunçdilek, 1986:92).

Geniş manasıyla fonksiyon terimi “zaman içinde akıp giden faaliyetler veyahut yapılan iş” anlamına gelmektedir. Dar manasıyla fonksiyon bireysel hareketlerin birbirine karşılıklı bağlılığının ifadesidir (Karaboran, 1989:87).

Şehir coğrafyasında fonksiyon deyince bir yandan mekana ihtiyaç gösteren faaliyet ve faydalanmalar, diğer yandan şehrin yakın ve uzak çevresi ile olan ilişki ve bağları anlaşılmaktadır. Diğer bir ifade ile fonksiyonlar 1- Özellik ve karakterlerine göre, 2- Etki sahalarına göre araştırılır (Tolun Denker, 1976:23-24).

Bulunduğu çevre içerisinde şehirleri yalnız olarak ele almamak gerekir. Çünkü şehirler, çevrelerinden tecrit edilmiş halde bulunan yerleşme

noktaları değil, yakın çevreleri ve hinterlandları ile sıkı kültürel ve iktisadi ilişkileri bulunan insan topluluklarının yoğunlaştığı sahalardır. Bu bakımdan denilebilir ki, bir şehrin büyüklüğü ve önemi; genellikle onun etki bölgesinin, özellikle iktisadi etki sahasının genişliği ve önemi ile orantılıdır (Göney, 1977:1). Başka bir ifade ile bir merkezi yer ve onun tesir sahası, beraberce fonksiyonel bir birlik teşkil etmektedir. Bu birlik, şehirle çevresi arasında olan karşılıklı ilişkiler neticesinde ortaya çıkmaktadır (Karaboran, 1990:147). Merkeziyet ise, şehirselleşmiş bir alanda toplanmış merkezi fonksiyonların çokluğundan ve çeşitliliğinden meydana gelmiştir (Gottman, 1976:5-6). Böylece, şehirlerin genel fonksiyonlarıyla ilişkili olarak, şehrin merkezi gücü veya tesir sahasının genişliği ortaya çıkmaktadır. Bu güç, esas itibarıyla şehrin hizmet ettiği sahanın büyüklüğüyle doğru orantılı olarak gelişir (Tolun Denker, 1976:89). Merkezi yer toplumun meydana getirdiği bir mekan organizasyonudur. Şehirselleşmiş merkeziyet şöyle şekillenmeye başlar: “Merkeziyet bir şehirselleşmiş merkezi fonksiyonların çokluğundan ve çeşitliliğinden meydana gelmiştir ve o yerde toplanan bir ya da birkaç ulaşım sistemine (şebekesine) dayanmaktadır” (Gottman, 1976:5-6).

Herhangi bir yerleşim biriminin merkezi yer olma durumu çevresi ile çok yakından alakalıdır. Yerleşim birimine yakın olan diğer yerleşim birimlerinin çok farklı ihtiyaçlarına cevap vermesi, buna bağlı olarak fonksiyonlarının gelişmiş olması gereklidir. Yani bir yerin merkezi yer olabilmesi için kendi nüfusunun çok çeşitli ihtiyaçlarını karşılamasından başka, belli bir sahaya ve çevreye de hizmet vermesi ve bu sahanın çok çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir (Karaboran, 1989:94-95).

Kilis’in Osmanlı döneminde önemli bir yerleşme olmasının sebebi, Kuzey Suriye’nin, kuzey, doğu ve Güneydoğu Anadolu ve Irak ile bağlantısını sağlayan, birinci derecede önemli bir yol güzergahı üzerinde bulunuşundan kaynaklanır. Halep’ten gelen ve Kilis, Birecik ve Urfa üzerinden Diyarbakır’a ulaşarak, burada kuzeybatı ve güneydoğuya giden yollarla bağlantı kuran bu yol, şehre transit karakteri kazandırmıştır. Nitekim, XIX. yüzyılda şehirde çok sayıda hanın bulunuşundan da bu anlaşılmaktadır.

Ayrıca kır yerleşme yoğunluğunun oldukça yüksek bulunduğu Fırat nehri, Hatay-Maraş grabeni, Gaziantep platosu ve Halep arasında kalan geniş bölgede; Menbic, Antakya, Antep ve Halep gibi birbirinden uzak şehirler yer almaktaydı. Bu durum, sözü edilen sahanın yaklaşık merkezinde bulunan Kilis’e, uygun konumu gereği ulaşım avantajına dayanan şartlara bağlı olarak, genişçe bir bölgenin şehirselleşmiş merkezi olma imkanı vermiştir. Çevrede Halep gibi büyük bir merkezin bulunmasına karşılık, ulaşım olanaklarının

kısıtlı, başka sözle erişilebilirliğin daha zor oluşu, Kilis'e daha yakın olan birçok kır yerleşmesinin iktisadi ilişkilerini bu şehirle sürdürmesini sağlamıştır. Bunun yanında kır yerleşmelerinin kendi kendilerine yeter olma çabaları ve geçim tipi tarım faaliyeti içerisinde bulunmaları, yani genellikle ihtisaslaşmış ihtiyaçların yok denecek kadar az oluşu, birincil ihtiyaçlara cevap veren Kilis gibi yerel merkezlerin önemini artırmıştır (Kesici, 1995:252).

XIX. yüzyılda Halep Vilayetinin merkez sancağına bağlı bir kaza durumunda olan Kilis, 9 nahiye ve 469 köyden oluşmuş kırsal alanın da merkezi yeri idi. İdari fonksiyonlar açısından bugünkü durumundan (bugün yaklaşık 150 köye sahip) bile fazla miktarda köyün idari merkezi durumundaydı. İdari açıdan hükümet konağı, kaza meclisi ve bunun yanında tüm idari işlerin merkezi Kilis şehri idi. XIX. yüzyılda Kilis'e bağlı birçok köy XX. Yüzyılda yeni sınırlarla birlikte Suriye sınırları içerisinde kalmış, isimleri değiştirilmiştir. Bazıları ise Gaziantep sınırları içerisine dahil edilmiş, bazı köylerde ortadan kalkmıştır. Bu şekilde Kilis'in idari fonksiyonları giderek küçülmeye başlamıştır.

İdari açıdan bağlı bulunduğu yerleşmelerin merkezi konumunda olan Kilis şehri, iktisadi açıdan da çevresini etkileyebilmiştir. Bu yüzyılda şehrin etki sahasını tam olarak tespit etmek çok zordur.

XIX. yüzyılda Kilis'in etki sahasını oluşturan unsurlar şehir içi arazi kullanımında yer verdiğimiz fonksiyonel unsurlardır. Fonksiyonel etki sahasını oluşturan güç şehir içindeki işlevsel yapıların kombinasyonundan doğar. Bir su kaynağı etrafında başlayan merkezilik, dini yapıların inşası, daha sonra en önemli belirleyici olan ticari fonksiyon alanları (bedesten, çarşı, pazar) oluşumuyla bir çekim gücü yaratır. Ticaret, ulaşım, dini ve sosyal alanlar birbirlerini destekleyerek şehrin cazibe merkezini oluştururlar. Kilis'te Canbolad Paşa Cami etrafında şekillenen merkezilik, bedestenler, pazar ve çarşıyla bir araya gelerek şehrin çekim gücünü oluşturmuştur.

Halep vilayet salnamelerinden edindiğimiz bilgilere göre şehirde 6 adet eczanenin bulunuşu sağlık fonksiyonu açısından da Kilis'in bir merkez olduğunu gösterir. Şehirde yaklaşık 10 medrese, 1 rüşdiye ve 20 den fazla sıbyan mekteplerinin bulunuşu şehir halkına hitap etmesinin yanında çevre köylerdeki nüfusu da etkileyebilmiştir.

Fonksiyonel etki sahası değerlendirilirken XIX. yüzyılda Kilis'ten daha büyük olan ve vilayet merkezi Halep, yine bu yüzyılda Kilis büyüklüğünde olan Antep kazası, batıda Antakya kazası yer almaktaydı. Kilis kazasına bağlı bazı köyler Halep, Antep ve Antakya gibi merkezlere daha yakın olduklarından idari açıdan olmasa bile kültür, sağlık, ekonomik,

eğitim fonksiyonları açısından bu alanlarla ilişki içerisinde olabilmişlerdir. Kilis'in güneyinde, 12 saat yürüme mesafesi (60 km) uzaklığında olan Halep, daha geniş etki sahasıyla Kilis şehrine biraz uzak kalan köyleri etki sahası altına almış durumda olmalıdır. Bu sebeple güneydeki etki sahası bizce diğer kısımlara göre daha dardı.

Kilis'in en önemli etki sahası kuşkusuz ekonomik etki sahasıdır. Ulaşım açısından önemli bir kilit nokta üzerinde olan Kilis, etrafındaki köyler için ticari merkez durumundaydı. Kırsal kesimdeki nüfus şehrsel ihtiyaçlarını böylece Kilis şehrinde karşılamak zorundaydı. Şehrsel nüfus ise kırsal kesimden elde edilen ürünlerle hayatını devam ettirmekteydi. Kilis, etrafındaki köyleri o derece etkilemiştir ki bir zamanlar köy olan yerleşmeler önce mezra yerleşmeleri olmuş daha sonra ise halkın tamamen şehre yerleşmesiyle sadece bağ ve zeytin arazileri haline gelmiştir. Örneğin, önceleri birer mezra halinde bulunan Şeyh Mehmet, Kefre, Çınadır, Aynı Safa, Darhızme, Koyunoğlu, Tilel, Küneyse, Ovacık ve Kersentaş gibi mevkiiler (Timurtaş, 1932:12) XIX. yüzyılda artık tamamıyla terk edilen, yerlerine bağ ve zeytinliklerin kurulduğu alanlar olmuşlardır.

6. Sonuç

XIX. yüzyıl şehir morfolojisi ve iktisadi yapı arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmada, iktisadi öğelerin kent sisteminin oluşumunda ve şekillenmesindeki rolü gözlemlenmiştir. Fiziki unsurların kuruluştaki ön plana çıkmasına rağmen şehrin gelişiminde ve hinterlandının genişlemesinde beşeri faktörler özellikle de ticari fonksiyon ön plana çıkmıştır. Yani kuruluş yeri belirlenmesinde öncelikle topografya, iklim, su kaynakları ön plana çıkmışken, şehir gelişiminde ve merkezilik oluşturmada ticari sistemler etkili olmuştur. Dini bir yapı (Canbolat Paşa Cami) etrafında şehrsellik özelliği kazanmaya başlayan Kilis daha sonra ticari mekanlar olan bedesten ve çarşı odaklı gelişim göstermiştir.

Kilis XIX. Yüzyılda merkezi yer özelliği göstermektedir. Şehrsel pek çok fonksiyon Halep ile birlikte kırsal alanları ve alt kademedeki küçük yerleşmeleri etki sahasına almıştır. Kilis, çevresindeki kırsal kesime işlenmiş veya yarı işlenmiş malzemeler sunarken, kırsal kesim şehre tarım ürünleri sunmaktadır. Bu karşılıklı etkileşim de şehir ve kırsalın potansiyelini etkileyen unsur olmuştur. Tıpkı İstanbul, Konya, Kayseri ve Halep' te olduğu gibi bedesten ve çevresi Kilis'te en belirleyici unsurdur. Bedesten han ve kervansarayları kendisine doğru çekerek ticari yoğunlaşma merkezleri meydana gelmiştir. Diğer taraftan bu iktisadi yapı şehir içerisinde nüfus topluluklarının yaşama alanlarını belirleyerek, şehirde birbirinden farklı sosyo kültürel mozaikler oluşturmuştur. Örneğin ticari merkezlere

yakın alanlardaki meskenlerde tüccar sınıfının oturması, konak tipi evleri meydana getirmişken; şehrin dış mahallelerinde ise daha çok tarımla uğraşan nüfus ikamet etmiş ve avlulu evler meydana gelmiştir.

Kilis'in fonksiyonel etki sahasını günümüzle kıyasladığımızda küçüldüğünü, daraldığını görmekteyiz. XIX. Yüzyılda Halep'e bağlı bir kaza olan Kilis'in ticari ilişkileri güçlü iken, günümüzde bu özelliğini yitirmiştir. Kilis bugün il statüsünde idari bir fonksiyona sahiptir. Fakat XIX. yüzyılla günümüz durumu karşılaştırdığında Kilis'in fonksiyonlarının zayıfladığı görülür. Kilis'in etki sahasının daralması kesinlikle yeni sınırların çizilmesi ve buna bağlı olarak ulaşım avantajını kaybetmesindedir. Değişen ülke sınırlarıyla birlikte, ticari merkez konumunda olan Halep ile Kilis arasına adeta bir duvar örülmüş, ticari sistem siyasi unsurlar tarafından sekteye uğratılmıştır.

Kaynakça

- AKÇURA, T., 1971, Türkiye'de Şehirleşme ve Bazı Şehir Örnekleri, Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar, İçinde E. Tümertekin, F. Mansur, P. Benedict, s.187-225, Çağlayan Matbaası, İstanbul.
- ALİAĞAOĞLU, A., UĞUR, A., 2010, Şehir Coğrafyası, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- BERGEN, L., 2010, "Medeniyetin Cüzü: Mahalle", İdeal Kent, Kent Araştırmaları Dergisi, S.2, Ankara, s.140-168.
- DÜNDAR, A., 1999, Kilis'teki Osmanlı Devri Mimari Eserleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- GOOTMAN, J., 1976, Şehrsel Merkeziyetin Gelişmesi (Çev. N. Özgüç) İstanbul Üniv. Yay. No: 2087, Coğ. Enst. Yay. No: 80, İstanbul.
- GÖNEY, S., 1977, Şehir Coğrafyası, İstanbul Üniv. Edeb. Fak. Yay. No: 2274 Coğ. Enst. Yay. No: 91, İstanbul.
- KANKAL, A., 2011, XVI. Yüzyılda Çankırı, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı.
- KARABORAN, H.H., 1989., "Şehir Coğrafyası ve Şehrsel Fonksiyonlar", Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, c. 3, s. 1, Elazığ.
- KARABORAN, H.H., 1990., "Merkezi Yer Olarak İslahiye ve Hassa" Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Der., c. IV, s. 2, Elazığ.
- KESİCİ, Ö., 1995, "Kilis'in Şehir Coğrafyası Özelliklerine Genel Bir Bakış", Doğu Coğrafya Dergisi, s.1, Erzurum.
- KOÇ, Y., 2005, Osmanlı'da Kent İskânı ve Demografisi (XV.-XVIII. Yüzyıllar), Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Türk Şehir Tarihi, C.3, S.6, İstanbul, s. 161-210

- KOMİSYON, 1998, Cumhuriyet'in 75. Yılında Kilis, Önder Matbaacılık, Ankara.
- KONYALI, İ. H., 1968, Abideleri ve Kitabeleri ile Kilis Tarihi, Fatih Matbaası, İstanbul.
- KUBAN, D., 1965, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", Vakıflar Dergisi, c. 7, s.53-73, Ankara.
- MARK, S., 2000, Darü'l – İslam, 21.Yüzyıl Yayınları, İstanbul.
- PIRENNE, H., 2000, Ortaçağ Kentleri, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ŞAHİNALP, M.S., GÜNAL, V., 2012, "Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekansal Analizi", Millî Folklor, Yıl 24, Sayı 93, s:149-168.
- TİMURTAŞ, K., 1932, Kilis Tarihi, İstanbul.
- TOLUN-DENKER, B., 1976, Şehir İçi Arazi Kullanılışı, İstanbul Üniv. Edeb. Fak. Yay. No: 2054,Coğ. Enst. Yay No: 83, İstanbul.
- TUNÇDİLEK, N., 1986, Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi, İÜ. Yayınları , İstanbul.